

Ценка Н. ИВАНОВА*
Универзитет „Св. Кирил и Методиј”
Велико Търново

Оригинални научни рад
Примљен: 22. 4. 2026.
Прихваћен: 15. 6. 2026.

ДАНИЧИЋЕВ ДОПРИНОС ШКОЛОВАЊУ ПРВИХ БУГАРСКИХ ФИЛОЛОГА У 19. ВЕКУ

Овај текст посвећен је стручном прилазу стандардизацији књижевних језика на компаративном плану, улози и доприносу угледних стручњака у конкретним питањима која су решавана током 19. века. У бугарској расправи о облику књижевног језика и о примени модерних филолошких знања учествују и интелектуалци, који су познавали и поштовали Караџићеву концепцију и неоспорни научни допринос Ђуре Даничића. Разматрају се кључне дискусије о карактеру писма бугарског и српског језика, узимајући у обзир њихова заједничка и дистинктивна обележја. Један од првих бугарских филолога са високим образовањем за своје време и са истанчаним смислом за језички развој био је Никола Парванов, који је студирао у Београдској гимназији и у Великој школи, а као филолог формирао се под непосредним руководством Ђ. Даничића. Парванов у својим радовима о бугарском језику указује да се руководио предавањима и списима свог учитеља Даничића. До краја 19. века, када су институционализовани јединствена норма и правопис бугарског језика, филолошке расправе садрже сличности у придржавању основних принципа за изградњу савремених књижевних језика.

Кључне речи: књижевни језици, 19. век, Ђуро Даничић, српски, бугарски, Никола Парванов.

Књижевни језик и историја његовог обликовања, посматрани са стране интелектуалног потенцијала друштва, израз су далеко сложенијих комуникација које превазилазе конкретна језичка питања. Савремени књижевни или стандардни језици прошли су кроз различите фазе односа са традиционалним, претходним писаним језицима. Успостављање образаца у корист народних језика такође није једноставан процес, имајући на уму разноврсност књижевних дела и писаних текстова с једне стране, а с друге – научне расправе о карактеру књижевног језика, улогу стручне и опште периодике. Правописни модели 19. века одраз су ширег спектра културних, религијских и политичких односа. Расправе о општем књижевном језику, о посебности

* c.ivanova@ts.uni-vt.bg; ORCID: 0009-0008-2122-6857

словенских (говорних) језика, о начелима кодификације књижевних језика са високим степеном блискости – доказују темељну научну и теренску припрему првих јужнословенских филолога. Караџићев модел књижевног језика проузроковао је нове правце у концептуалном мишљењу о суштини књижевног језика, али и дуге расправе различитог типа управо због чињенице да су се јужнословенски народи налазили под различитим утицајима религијских, културних и политичких чинилаца.

Несумњиво Вук Караџић, признан за иноватора уопште у славистици, првенствено утиче на своје следбенике који потичу из средина српског народа, његовог језика и његових традиција и културе. У ширем контексту он доприноси научном теренском познавању живих говора и осмишљавању коинциденције или субординације односа центар–периферија са гледишта јединствености књижевног/стандардизованог језика. За научну презентацију (ново)бугарског језика на почетку 19. века Караџић има несумњив допринос својом публикацијом *Додатак к Санктпетербургским сравнитељним рјечницима свију језика и нарјечја* (с особитим огледима бугарског језика), прво у посебном прилогу *Новина српских* крајем 1821. и почетком 1822. године. Чињеница је да је Јернеј Копитар, цензор за штампане публикације на словенским језицима на Бечком двору, подстакао Вуково интересовање за бугарски језик због оригиналног развоја бугарске граматике са недостатком падежних облика. Ту Вукову заслугу за славистику и за историју бугаристике анализираћемо из два угла: а) лични интерес за бугарски језик – комуникације са бугарским трговцима и интелектуалцима у Бечу и путем кореспонденције (сведочанства из Вукове преписке), б) утицај идеја о књижевном језику и правопису на ставове појединих бугарских књижевника и првих школованих филолога. Бугарска професорка Венче Попова је осамдесетих година прошлог века истакла да је тзв. Вукова рецепција код бугарских аутора достигла преко 120 публикација (Попова 1988: 329).

У већини случајева, књижевно-језички процеси пролазили су кроз сложени циклус, који је преносио наслеђе претходних деценија, а средином и другом половином 19. века у њега су били укључени непосредни сарадници и први „наследници” српског реформатора, посебно Ђуро Даничић и Стојан Новаковић. Сматра се да је управо рад првих генерација образованих филолога допринео утврђивању јединственог књижевног језика. Према мишљењу неких стручњака, тек деведесетих година 19. века могло се говорити о књижевном језику у модерном смислу – који је стабилизован, стандардизован, стилски стратификован, са утврђеним и трајним лексичким фондом (Бошковић 1947: 97–98).

Одрживост Вуковог иновативног књижевнојезичког модела у првом реду је подржао и надограђивао филолошки припремљени срудита Даничић. Ђуро Даничић (Ђорђе Поповић) истакнут је представник нове генерације школованих филолога са одличним познавањем неколико словенских језика, са стеченим знањима и теренским искуством из Новог Сада, Пожуна, Беча, Београда, Загреба. Током живота створио је вишестрану и обимну научну биографију. Као одличан познавалац српског језика и јужнословенских дија-

леката и као компаративиста постао је директан и индиректан саветник за тадашње књижевнोजезичке процесе. Доказ су познанства са великанима у науци за словенске језике, књижевности и традиционалне културе тога времена. У прилог тих неоспорних чињеница треба додати Даничићев лични допринос да буде први: први следбеник Вука Караџића, који аргументује и испуњава конкретним садржајем: модел за јединствени књижевни језик у две варијанте (*Рат за српски језик и правопис*, 1847 – прва научно аргументована одбрана Вукове језичке реформе), аутор прве граматичке систематизације језичких појава (*Мала српска граматика*, 1850; од 1863 позната под називом *Облици српског језика* у више издања); први лексикограф са радом на акцентима као кључном компонентом у језичкој стандардизацији у другом издању Вуковог *Српског рјечника*, 1852, обрађујући пажњу на јединствени књижевни изговор као битно обележје културе изражавања; припрема и штампање старих писаних споменика као предуслов за опис историје језика. Ћ. Даничић професор је словенске филологије у Лицеју (Великој школи) у Београду од 1859. до 1865. године, секретар Друштва српске словесности 1856–1859, секретар ЈАЗУ 1867–1873. Даничићева *Мала српска граматика*, која је морфолошка обрада грађе Караџићевог речника, „постала је основа свих граматика српскохрватског књижевног језика током овог периода, а и много касније” (Лашкова 1982). Даничић је доследно следио постављени циљ – да утврди основне принципе реформе. У његовим научним публикацијама концепт српскохрватског књижевног језика добио је научну аргументацију.

Када се истиче утицај Вука Караџића на поједине ауторе и њихове концепције за развој бугарског књижевног језика током 19. века, познатог још као век националног препорода, истраживачи су једногласни да су Вукова начела, која су даље развијали и настављали његови ученици, најдоследније промовисао Никола Парванов (Игњатович 1966; Русинов 1973: 425). Уствари, представници бугарског образовног staleжа који су у зору бугарске филолошке науке стекли образовање у Српској кнежевини, у већини случајева познавали су генерације филолога после Караџића.

О Парвановљевом животу, друштвеним и књижевним активностима писали су различити аутори. Више пута је истицано да је био један од првих бугарских филолога са високим образовањем за своје време и са истанчаним смислом за језички развој (Иванова 2003: 198). Никола Парванов (Никола Първанов) рођен је 1. маја 1837. године у градићу Лом на Дунаву, а преминуо је 1. септембра 1872. године у Бечу. Чињеница да је живео у месту на обали велике европске реке откуд се могло путовати лакше на запад, па и у Београд, била је велика предност за њега и за омладинце из других дунавских насеља. Будући да је остао без родитељске подршке, школовао га је и издржавао познати учитељ, преводилац и аутор раније поезије – Крста Пишурка. Пишурка је био изузетно даровит и талентован човек, који је добио завидно образовање за своје време, ерудита са енциклопедијским знањем и више заслуга за школство и културни живот бугарског северозапада. Уз његову помоћ Парванов је уписао класичну гимназију у Београду 1857. године и био је одличан ученик. Затим је студирао на Историјско-филолошком одељењу Велике шко-

ле (1862–1866), првој високошколској установи те врсте међу православним Јужним Словенима и дипломирао са високим успехом. Као филолог формирао се под руководством свог професора Даничића. Још као студент Парванов је своје ставове о бугарском књижевном језику и правопису износио у листу *Въстокъ*. Уређивао га заједно са издавачем Ал. Андрићем, а штампан је на бугарском језику у Београду 1865. године.

Живот у Србији обликовао је Н. Парванова као личност са сопственим ставом о друштвеним питањима. Био је у контакту са познатим лицима, представницима идејних платформи за културну и политичку аутономију словенских народа, попут Светозара Марковића и бугарских емиграната у кнежевини Љубена Каравелова и Георгија Раковског; формирао је своје ставове о просвети и о знању у контексту националних програма балканских народа; помагао је Г. Раковском у припреми новина *Дунавски лебед*, која је штампан у Новом Саду. Овакав идеолошки концепт укључивао је и језик. Парванов је гледао на књижевни језик као на средство за подизање националне свести. Управо због тих ставова сматрао је да се књижевни језик мора учити од већег броја људи, млађих и старијих.

После завршетка студија одбио је понуђена учитељска места у Београду и у Крагујевцу и вратио се у завичај. Од 1866. радио је као учитељ у граду Лом – реформисао школски програм, у сарадњи са својим некадашњим учитељем Пишурком наставио делатност културно-просветних удружења у граду, укључујући женско друштво; планирао да отвори педагошку школу за припрему учитеља. Признат оратор, био је изабран за представника Видинске епархије на Црквеном сабору у Цариграду 1871. године (Висока порта је 1870. године утврдила границе бугарске егзархије).

У својим радовима о бугарском језику Парванов наглашава да се руководио предавањима и списима свог учитеља Даничића. Он објављује чланке и приручнике из бугарске граматике, ради на систематизованој граматичи бугарског језика, заступа фонетски правописни принцип за бугарски језик, учествује у аргументованим дискусијама са опонентима. Парванов сматра да је Вуков правопис „узор у словенским књижевностима”. Осим познавања бугарског језика, истиче се као компаратиста са солидним теоретским знањем и као водећи заступник фонетског правописног принципа. У складу са својим схватањима како треба градити књижевни језик, водио је оштре полемике са конзервативнијим ауторима концепција књижевног језика и правописа, Иваном Момчиловим и Јоакимом Грујевим (*Основа за Българска граматика* от Груев, 4 изд., 1869: новине „Македония”, бр. 61/1870; *Язикословни разисквания. Отговор на отговор*: новине „Македония”, бр. 76/1870; *Правописание ли, или кривописание*: новине „Право”, бр. 46/1871). Полемика Н. Парванова са опонентима у многومه личи на Даничићев „рат” за српски језик и правопис. Интересантна су два његова дела – *Бележки врѣх граматиката на новобългарския език от Ив. Н. Момчилова*, Русчук, 1868. и *Извод из българската граматика. (Законете на българският ѝезик)*, Русчук, 1870.

У *Белешкама о граматичи за нови бугарски језик* истиче да ће се „наша ортографија, у овим расправама, приближити ортографијама”, тј. фонетској

ортографији по узору на Карацићев правопис. У *Изводу из бугарске граматике* (по узору на Даничићеву *Малу српску граматiku*) изражава своје ставове о правопису и о изградњи књижевног језика уопште: на месту традиционалних и емотивно везаних за традицију слова **ю, я, щ** Парванов предлаже **ia, iy, шт**; оставља **ѣ** на етимолошком месту уз сугестију да свако изговара еквивалент који одговара његовом дијалекту (бугарски говори деле се по рефлексима старог вокала **ѣ** /јат/ на зону са тзв. *прегласом јата*, **я/е** и на зону са рефлексом само **е**: *мляко – млечен* vs. *млеко – млечен*). Свој образац за књижевни бугарски правопис Парванов образлаже и при крају превода историјске чешке приче „Асенъ” са српског језика (у тексту изостаје **ѣ**) у новинама *Въстокъ* (вд. *Езиковата практика на вестник Въстокъ* /1865/, Иванова 2003: 204–212).

Парвановљев правопис није био прихваћен од стране већине бугарских нормативиста 19. века, а дискусије и одсуство јединствених правила продужили су се све до последњих деценија века. Умереност у примени фонетског принципа и придржавање одређених морфематских правила – ова начела утврђују кодификацију бугарског језичког стандарда. С друге стране, тај правописни правац провоцирао је озбиљне дискусије. При крају 19. века озваничена је правописна комисија која је израдила предлог за бугарски правопис тзв. умереног типа (види поглавље *Правописните спорове в контекста на междуетиковите отношения*, Иванова 2003: 212–227).

Трагајући за осталим битним актима које утемељавају сваки књижевни језик „млађег” типа, осврћемо се и на однос Н. Парванова према славјанизмима (лексикалним и словотворним) који су присутни и користе се од стране савременика, а ушли у писане врсте језика посредством црквених и текстова сличног садржаја. Његов став није једнозначан што се тиче интелектуализације књижевног језика, терминологије и старинске лексике. Паралеле између интелектуалног лексичког слоја и терминолошког речника који се већ успостављао под руским утицајем с једне стране и еквивалената које нуди Парванов са друге стране, садрже занимљиве детаље. Он не прихвата граматичке термине *подлежаще, сказуемо, скланяемы, нескланяемы, подразумеваемый, опрѣдѣлителни*. Пратећи српски терминолошки модел, он сугерише: „... въ мѣсто терминетѣ: *одушевлени, неодушевлени, нарицателни, събирателни, умалителни* је чисто (основно) бугарски да се каже: *живи, мрѣтви, обици, зборни, умалени и уголемени*” (*Книжевенъ разборъ*, Македония, IV, 76, 25. VI. 1870 г.). Уз већ традиционалне термине *граматика, име, член, прилагателно, местоимение, глагол, наречие, предлог* предлаже *придавки* (прилагателни), *замени* (местоимения), *бројове* (числителни), *јединброј* (јединствено число), *многоброј* (множествено число). У ауторским и преводним текстовима присутне су речи *таленат, елеменат* и др., у низу страних речи налази се суфикс *-ира*, за којег се сматра да је ушао у бугарски језик и путем српског посредовања: *йотира*.

Као ерудита са свестраним знањем Никола Парванов је у публикацијама обрађивао и тему о значају и наслеђу дела Ћирила и Методија за словенство и за бугарски народ, аутор је једног од првих бугарских путописа, на стра-

нама новина *Вѣстокъ* објављује чланке и дописе о тзв. црквеном питању и о образовању, против исељавања бугарских породица у Русију, преводи са немачког тематски разноврсне и по сопственој процени корисне текстове.

У закључку, Карацићева дела су добро позната првим бугарским филологима – Неофиту Рилском, Василу Априлову, Ивану Богорову, Николи Парванову, Рајку Жинзифову, Најдену Герову ... – који су поштовали такође неоспорни научни допринос Ђуре Даничића и стручњака из следећих генерација. У одређеним случајевима ослањали су се на њихове ставове у филолошким расправама о облику бугарског књижевног језика. Покушаје да уведу сличне новости у ортографију остварили су Васил Неновић, Христатија Павловић, Иван Добровски, Никола Парванов, Петко Славејков, као и преводиоци са српског језика. Део књига и уџбеника штампан је управо у српској кнежевини која је спроводила политику помагања православним Словенима на територији Османског царства. Примера ради у периоду 1833–1839. године, за време владавине кнеза Милоша Обреновића, у Београду и у Крагујевцу штампане су 23 књиге бугарских аутора, при чему се у каснијим деценијама та бројка умножила. Старе књиге из 19. века сведоче о још једном феномену: при крају сваког штампаног издања имена претплатника из различитих насеља и данашње Србије, и данашње Бугарске доказују да разлике међу тадашњим језицима, у процесу сопствене стандардизације, нису биле препрека писменим људима да читају књиге у оригиналу – упркос уочљивој разлици у граматици.

Од значаја за ову тему може се указати на још неколико примера, сваки са потенцијалом за даље опширније излагање: школовање омладине из суседног Османског царства у Српској кнежевини у 19. веку (нарочито до 1865. г.) и њихов даљи животни пут; укључивање у покрет југословенства; идејна платформа о заједничком/општем књижевном језику Јужних Словена (са посебним освртом на граматичке посебности бугарског језика); научни радови у *Гласнику Друштва српске словесности* / *Српског ученог друштва* са грађом и за бугарску историју и књижевност (као и о дискутабилним питањима која су имала различита тумачења касније).

Узајамне везе јужнословенских народа и њихових интелектуалних стајежа у различитим периодима, на различитим нивоима и о разноврсним питањима свеукупног друштвеног живота, о идејним токовима књижевних и језичких дискусија веома су опширне и још увек нам пружају нове податке са актуелним тумачењем.

Извори

- Ђ. Даничић. *Разлике између языка Србскога и Хрватскогъ*, Гласникъ друштва српске словесности, св. IX, 1857.
- Н. Първановъ. *Характеристическия най-главенъ знакъ на славянските языци въобще и на българския особно*, Читалище, II, 22, 15. VIII. 1872.
- Н. Първановъ. *Языкословни разисквания*, Македония, IV, 76, 25. VI. 1870.

- Н. Първановъ. *Книжевенъ разборъ*, Македония, IV, 61, 25. VI. 1870.
 Н. Първановъ. *Бележки врѣхъ граматиката на новобългарския език от Ив. Н. Момчилова*, Русчук, 1868.
 Н. Първановъ. *Извод из българската граматика (Законете на българският ѝезик)*, Русчук, 1870.
 Н. Първановъ. *Правописание ли, или кривописание*, Право, 46/1871.

ЛИТЕРАТУРА

- Бошковић 1947:** Р. Бошковић, Ђуро Даничић и књижевни језик наш, *Младост*, 9, 65–68.
Влчев 1993: Б. Влчев, Раковски – книжовникът и филологът, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
Иванова 2003: Ц. Иванова, *Щрихи към балканския Вавилон. Българско-србски книжовноезикови отношения XVIII–XIX век*, В. Търново: Университетско издателство.
Иванова 2013: Ц. Иванова, Балканистиката, Копитар и „Сербский летопис“ от 1830 година (албански, влашки, български и србски езикови сравнения), у: *Време и пространство в културата на българи и сѣрби*, ВТУ, „Славена“, Варна, 84–103.
Иванова 2014: Ц. Иванова, Идеята за общ јужнославјански книжовен језик през 19. век – фикција и/или реалност, у: *Стварност и фикција у култури Срба и Бугара*, Ниш, 77–92.
Игњатовић 1966: Ђ. Игњатовић, Никола Прванов – Вуков следбеник код Бугара, *Ковчежић*, VII, Београд, 40–56.
Лашкова 1982: Л. Лашкова, Джура Даничич, *Съпоставително језикознание*, № 5, Софийски јниверситет, София.
Попова 1988: В. Попова, Концепција и реализација новобугарске школе кроз призму Вукових књижевнo-језичких принципа, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 17/5, 329–335.
Русинов 1973: Р. Русинов, Н. Първанов и језиково-правописнијат проблем през Възраждането, *Български језик*, № 5.

Cenka Ivanova

DANIČIĆ'S CONTRIBUTION TO THE EDUCATION OF THE FIRST BULGARIAN PHILOLOGISTS IN THE 19TH CENTURY

Summary

This text is dedicated to the expert approach to the standardization of literary languages on a comparative level, the roles and contributions of distinguished experts on specific issues that were resolved during the 19th century. Intellectuals who knew and supported Karadžić's concept and the

indisputable scientific contribution of Dj. Daničić took part in the Bulgarian discussion about the shape of the literary language and about the application of modern philological knowledge. A detailed discussion of the character of the letters of the Bulgarian and Serbian languages, taking into account their common and distinctive features, is discussed. One of the first Bulgarian philologists who were highly educated for their time and had a refined sense of linguistic development was Nikola Parvanov, who studied at the Belgrade High School and the Great School, and as a philologist was formed under the direct supervision of Dj. Daničić. Parvanov, in his publications about the Bulgarian language, ordered to be guided by his teacher Daničić. Until the end of the 19th century, when a single norm and spelling of the Bulgarian language was institutionalized, philological debates contained similarities in maintaining the basic principles for the construction of modern literary languages.

Keywords: literary languages, 19th century, Djuro Daničić, Serbian, Bulgarian, Nikola Parvanov.